

K historické identitě českého národa v pojetí Masaryka [fragment]

Ladislav Hejdánek

◆ fragment | přednáška, česky, vznik: nedatováno

◆ fragment | lecture, Czech, origin: nedatováno

K historické identitě českého národa v pojetí Masaryka [fragment]

[strojový, neredigovaný přepis – model Gemini 3 (flash/pro) – únor 2026]

--- (s1_cleaned.flac) ---

Hejdánek: Tedy k první otázce k historické identitě českého národa, vůbec k české identitě v koncepci Masarykově. Patří to k podstatným otázkám Masarykovým. Masaryk vyšel, ne jako první, z *Herderovy filosofie* a přijal myšlenku, že národy mají svůj vlastní charakter, svou identitu. Ale Masaryk tuto myšlenku přijal velmi kriticky. Místo co by chtěl založit tu národní identitu v něčem přirozeném, jako tomu bylo u *Herdera* a řady jeho přívrženců u našich obrozenců, tak Masaryk zdůrazňoval národní charakter, který je do značné míry produktem určitých programů a dějinně prováděných programů, tedy který se vytváří v dějinách.

Ne pouze na základě okolností, včetně přírodních, ale v důsledku určitých koncepcí. Tedy jeho pojetí národní identity je pojetí, které chce národ chápat jako cosi ideového, cosi, co prochází vědomím, co prochází mravním rozhodováním a tedy co může být budováno do budoucnosti, co se může i měnit. Tento přístup byl velmi důležitý právě proto, že umožňoval také nový pohled na minulost a zejména umožňoval určitý nový způsob navazování na minulost. Masaryk byl mnohokrát kritizován, že uměle konstruoval třeba souvislost mezi českým obrozením a českou reformací. Že prohlašoval, že naše obrození navazuje na českou reformaci a dokonce potom v novém státě, v Československé republice, stále zdůrazňoval tu potřebu navazovat na ideály husitství a bratrství a podobně.

Tato kritika nikdy nechápala, že pro něho to není otázka historického popisu a že tedy výtku, že tři sta let přestávky, césury, vyvrací jeho koncepci, je vlastně neplatná, protože Masaryk byl přesvědčen, že národ je třeba určitým způsobem stále udržovat při životě na základě určitých idejí, tedy ideových zaměření a že tedy je možno svobodně vybírat z toho, co je v dějinách dáno, abychom něco přijali a navázali na to a něco jiného odmítli a už na to nikdy nenavázali. Po téhle stránce vyústěním nebo ještě dalším upřesněním této koncepce Masarykovy je filosofie *Emanuela Rádla*, jeho největšího, vlastně jediného opravdového žáka.

K tomu ještě by bylo dobré se podívat na druhou stránku věci, totiž jak zabudovává Masaryk koncepci české národní identity a českého národního charakteru do své koncepce vůbec dějinného vývoje v moderní době v Evropě, zejména tedy pokud jde o vývoj k demokracii. Masaryk, který je přesvědčen, že vývoj k demokracii, zejména jak on říká, ten přechod od theokracie k demokracii, je jakýmsi univerzálním faktorem nebo nějakou univerzální tendencí a že tedy tento demokratismus, stále vzrůstající demokratismus, je takřka zákonitostí evropského vývoje, eventuálně v perspektivě i světového vývoje. Zase tady platí, že Masaryk se na to nedíval jako objektivizující historik nebo jako sociolog jenom. Masaryk, ačkoliv k nejméně polovině svého zájmu byl sociologem, chápal sociologii jako filosofii dějin. To je taková zvláštnost, trochu to navazuje na *Comta*. Ale pro něho to znamená zejména to, co jsme si vyložili už u pojetí národa, že také demokracie je určitý program a nikoli definitivní program, program, který je třeba stále upřeshňovat a vylepšovat do budoucnosti a podrobovat tomuto programu danou společnost.

Čili program stále větší demokratizace. V tomto smyslu také chápal evropský vývoj své doby a konkrétně souvislost tohoto demokratizačního programu a demokratizační tendence s růstem sociálního chápání a přímo socialismu. Pro něho také sociální otázka představovala otázku pro demokraty a pro demokracie a byl přesvědčen, že sociální problém je třeba v tomto smyslu také řešit. Chápal tak také socialismus jako určité řešení nebo pokus o řešení a prohlásil, že v řadě bodů jde se socialismem, ale nebral ho zcela. Tedy to patří také k té univerzální povaze demokracie a demokratizace, že k tomu náleží celá ta obrovská záplava těch problémů sociálního vývoje.

A jak to vypadá v souvislosti s touto vývojovou tendencí konkrétně s českým národem? Masaryk několikrát zdůraznil, a od té doby si to všichni uvědomovali a ještě my uvědomujeme stále víc, specifická českého národa spočívá nejenom ve střední Evropě, ale možná v celé Evropě, spočívá v tom, že v důsledku určitých dějinných katastrof, zejména pak v důsledku třicetileté války, ale určité tendence k

těm katastrofám narůstaly již dříve, se ocitl v situaci, kdy byl zbaven jak své inteligence, tak své šlechty a vlastně byl redukován na zemědělce, na poddaný stav venkovský. Tam také jedině se udržel český jazyk, zatímco ve městech a v kulturním prostředí nejdříve zcela vládl jazyk latinský a později v rámci osvětské politiky Marie Terezie a Josefa II. docházelo k mohutné masové germanizaci.

Český národ prakticky byl před svým koncem, před likvidací a pouze v obrození a díky obrození došlo k jakémusi znovuvzkříšení. A je dost pozoruhodné, že právě největším příspěvkem ideovým, ideologickým k tomuto znovuvzkříšení byla německá *filosofie*, zejména Herderova.

Postavení českých zemí, českého národa v Rakousku bylo dosti zvláštní. Čechy a Morava patřily k nejindustrializovanějším zemím v Rakousku, ale zároveň politicky patřily k těm nejméně svéprávným. Výsledek národního obrození byl, že dokonce ta nová, nově vznikající a narůstající vrstva podnikatelů, buržoazie a vrstva inteligence vlastně nemohla než pocházet z toho venkovského zemědělského lidu. A tak vlastně u nás nikdy nedošlo k vytvoření skutečné buržoazní společnosti se všemi těmi svazky a celou tou *kontexturou* vztahů, jak tomu bylo v jiných zemích. Důsledkem byla zvláštní vlastnost české společnosti, o které se mluvilo jako o jakémsi buď přirozeném, což bylo nesprávné, anebo dějinně vzniklém základním, fundamentálním demokratismu. A Masaryk o tom mluvil a byl přesvědčen, že právě proto je český národ zvlášť uzpůsoben k tomu, aby vytvořil demokratický stát. V jistém slova smyslu mu praxe dala za pravdu, protože vlastně po první světové válce Československo bylo nejdemokratičtější a brzo jediným demokratickým státem ve střední Evropě, který vydržel vlastně až téměř do druhé světové války.

A skutečně těch dvacet let stačilo k tomu, aby demokracie zapustila hluboké kořeny, které dodnes cítíme jako pozitivní pro myšlení i pro takovou denní, každodenní orientaci praktickou téměř všech lidí u nás. Ovšem byl to Rádl, který kritizoval pojetí té jakési přirozené nebo dějinné, ale takřka *autochtonní* demokratičnosti českého národa a říkal, že samozřejmě je demokratismus a demokratismus, to že je třeba rozlišovat, že jsou také některé demokratické rysy, které jsou neakceptovatelné, nepřijatelné. A zejména tedy stručně řečeno, že jsou některé základní a životně důležité otázky, o kterých se prostě nehlasuje a nemůže hlasovat. Takže potom v důsledku rozlišil demokracii většinovou, koncepci demokracie, která je založena na hlasování, a potom demokracii, jejímž hlavním cílem je uvolnit prostor pro svobodné a odpovědné jednání jednotlivce. Tedy nikoliv důraz na masovost, na většinovost, ale důraz na to, že jsou vytvořeny překážky, které znemožňují na jedné straně většině vykonávat příliš velký tlak na menšiny, překážky, které znamenají zabezpečení svobodného prostoru pro menšiny, a na druhé straně je to uvolnění volného prostoru pro iniciativu lidí, kteří na své vlastní svědomí, podle svého nejlepšího přesvědčení bojují za pravdu, za spravedlnost, i když jsou zpočátku sami. Čili demokracie má právě těmto lidem, na kterých kvalita společenského života závisí nejvíc podle Rádla, má připravit vhodnou půdu k tomu, aby se mohli ucházet o slyšení a aby mohli formulovat své ideje tak, aby mohli přesvědčovat ty ostatní. Každá pravda, říká Rádl, začíná v menšině a dá to velkou práci přesvědčit většinu o tom, že ji mají uzнат. Čili opět je to vlastně domyšlení té myšlenky Masarykovy, že jak život národní a život společenský, tak demokracie sama jako určitý ne pouze politický, ale jaksi všeobecný, univerzální způsob života společnosti, k tomu patří určitá koncepce kultury také, že? A tam neplatí většinovost. Že tohleto všechno se nějak musí zakotvit v idejích, v koncepcích, a ne v nějakých danostech, v zájmech jednotlivých skupin a podobně.

A ke třetí otázce. Masaryk, který byl velmi citlivý, vnímavý pro hlavní otázky, které hýbou Evropou a světem, tak vedle svých knih, jimiž se zabýval otázkou českosti, českého národa, české identity a českých dějin, vedle knih, v nichž se zabýval otázkou sociální a tak dále, se zabýval velice důkladně a s takovou vlastní autentickou osobní znalostí realit vztahem Ruska a Evropy a také postavením Ruska v Evropě. A to nejen současným a minulým, ale také co do budoucnosti. Byl to určitý odhad, že Rusko bude hrát v budoucnosti významnou roli.

Mám za to, že dodnes, i když to jsou knihy, texty už značně staré, se vyplatí si Masarykovy texty *Rusko a Evropa* přečíst znovu. Kdysi vyšly dva svazky a třetí svazek, nedokončený, byl vlastně dosud vydán jen v

americkém vydání, v anglickém překladu. Ani český text ještě nebyl publikován knižně.

V tomto spise Masaryk ukazuje zaprvé, že evropská tradice měla velký vliv na Rusko, ale že v Rusku byla zcela specifickým způsobem transformována, že to do značné míry záleží na historických událostech toho starého Ruska, to jest na tom ohrožení tatarským a mongolským a tak. Ale že to také do značné míry je spjato s tou ortodoxní orientací ruského křesťanství, ovlivněním Byzancí a tak dál. Takže v Rusku se evropská idea – a Masaryk trvá na tom, že to je idea evropská a že Rusko patří k Evropě – že ta idea evropská dostala zvláštní zabarvení a zpětně spolu s tímto zvláštním zabarvením, že už působí a ještě do budoucna bude značně působit na Evropu západní.

Zase je tady v pozadí určité pojetí vztahu mezi Západem a Východem a myslím, že patří k té velice správné orientaci Masarykově, že ukazoval, že Rusko k té Evropě patří, že to není něco, co je za hranicemi Evropy. Pro tohle bývalo v minulosti a možná ještě dnes je málo porozumění. Dokonce dochází k tomu, že dnes třeba, když se mluví o Evropě, tak na Západě se tím míní právě jen západní Evropa, ať už kulturně, politicky nebo jen hospodářsky a podobně. A od střední Evropy dále na východ se vše nějak přiřazuje k Rusku nebo k Sovětskému svazu jen v důsledku toho, že se takto po druhé světové válce rozšířila mocenská sféra této druhé supervelmoci.

Je to ovšem hrubý omyl, to je pouhý povrch. Takhle to vypadá na mapě, ale kdybychom si namalovali mapu kulturních skutečností, tak by ta mapa vypadala docela jinak. Ta Evropa samozřejmě sahá dále, než jenom tam, kde je dneska západní Evropa, sahá dále, než je střední Evropa, a dokonce sahá ještě daleko za hranice do vnitřku toho obrovského mocenského celku, jakým je Sovětský svaz.

Zase tady je možné uvést Emanuela Rádlu, který vykonal po první světové válce jakousi velkou cestu po Orientě, když se měl zúčastnit jakési konference v Číně. Výsledkem této cesty byly úvahy o vztahu Východu a Západu, kniha vyšla ve dvacátých letech a Rádl tam ve shodě s Masarykem, v jeho duchu, zase ukazuje, jak Rusko patří k Evropě, jak Evropa musí samu sebe chápat dostatečně široce, aby se do toho Rusko vešlo. Ukazuje také, celá ta koncepce Rádlova stojí na otázce, kterou klade hned ve své předmluvě, tedy že musíme vzít své evropanství vážně a že tedy tady stojí otázka, co to znamená Evropa, co to znamená naše evropanství a k čemu nás zavazuje.

To je vlastně zase takové vyústění toho myšlení Masarykova o vztahu Ruska a Evropy. Když se Masaryk zabýval vztahem Ruska a Evropy, tak zvláštní důraz kladl na interpretaci Dostojevského. Je možno říci, že jeho analýzy... napsal také zvláštní studii o Dostojevském, ale velké pasáže o Dostojevském najdeme právě také v *Rusku a Evropě*.

Masaryk ukazoval na to, že Dostojevskij je nejen spisovatel a myslitel ovlivněný ortodoxií, ovlivněný tím východním typem křesťanství, které je u něho nepochybně velké, ale že to je myslitel, který patří k těm západně orientovaným Rusům. Tedy že je chybné dělat to, co dnešní někteří interpreti dělají a co už před nimi dělali jiní, interpretovat Dostojevského jako antievropana nebo jako kritika Evropy z pozic ortodoxie, pravoslavlí ruského. Naopak je třeba Dostojevskému rozumět jako evropanovi, který díky těm specifickým ingrediencím ruského evropanství byl schopen daleko ostřeji a vyhraněněji vidět některé nedostatky a zápory západního evropanství. Myslím, že kdo přečetl jeho nejen romány, ale zejména třeba jeho *Deník spisovatelův*, tak že musí doznat, že v mnohém se při svých kritikách strefoval do černého, dokonce i tehdy, kdy mu nebylo tehdy dávno rozuměno a kdy právě dneska teprve se ukazuje, kolik smyslu pro realitu a pro odhad tendencí, trendů již tenkrát osvědčil. Jeho kritika Západu snad nemusí být ve všech bodech přijímána, ale každopádně pro nějakou sebereflexi západního myšlení a západní kulturní orientace je takřka nezbytná.

Snad je tady možno také zmínit Dostojevského kritiku francouzské revoluce. Právě na této kritice je možno demonstrovat, že Dostojevský se vlastně ujímá těch nejlepších a nejvyšších evropských ideálů proti něčemu, co z evropské tradice takřka vybočovalo už ve francouzské revoluci a zejména potom v některých extravagantních nebo prostě krajních, radikálních sociálních a politických hnutích dalších dvou století, zejména pak našeho století, kdy francouzskou revolucí a zejména jejími negativními stránkami byla ovlivněna třeba velká revoluce ruská anebo zase jak některé výstřelky francouzské revoluce, které

vlastně už představovaly jakýsi zvratek kontrarevoluce, který se ovšem rodil ještě v samotném revolučním procesu, nebyly jen reakcí zvenčí, jak tyhleto momenty se třeba znovu exponovaly v evropském fašismu.

Dalším bodem je otázka Masarykovy koncepce dějin vůbec a místa, významu jednotlivých osobností, jednotlivých lidí v tom, jak jdou kupředu. Masaryk byl velkým kritikem takového výkladu dějin, který zůstává u pouhého objektivismu jak historického, tak sociologického. Masaryk je přesvědčen, že dějiny jsou možné jedině díky tomu, že v dějinách jednají jednotliví lidé, kteří nejsou pouhými exponenty nebo produkty různých sociálních sil a vlivů, ale jsou těmi subjekty historickými, dějinnými subjekty, kteří rozhodují o tom, které vlivy zabrzdí, kterým dají průchod a jak to všechno integrují ve svém jednání, protože oni mohou jednat jenom jako jednotlivé bytosti, nemohou jednat nebo nemají jednat schizofrenně. A tak vlastně základem toho, že vůbec v dějinách nějaký smysl je a že tam nejsou jenom objektivní procesy, jako třeba v nějakém geologickém vránění, základem toho, že události dějinné mají nějaký smysl, že mohou být pochopeny, základem toho je schopnost jednotlivých lidí integrovat působení různých vlivů na sebe a sjednotit svou akci k jednomu činu, do jedné formy. No a jenom díky tomu můžeme vůbec mluvit o tom, že existuje jakási odpovědnost lidského individua v dějinách, dokonce můžeme jenom díky tomu mluvit o tom, že se člověk může stát individuem, individualitou, jenom díky tomu je možná vlastně personalizace, je možné sformování lidských osobností do jedinečných bytostí, které nejsou vyměnitelné v dějinách a ve společnosti. No a Masaryk tady prostě veškerý důraz dává na tuhleto integrující schopnost a také povinnost integrující, nebo odpovědnost za integraci vlastního života a díky tomu i života společenského. Pro něho ty projekty sociální a politické, kulturní programy a tak dál jsou nezbytným důsledkem toho, že jednotlivá lidská osobnost je povolána k tomu, aby integrovala svůj život, ale také jaksí, že jí toto je možné, že je možno pracovat, působit v dějinách tak, aby to mělo smysl, spolu s jinými nebo proti jiným. To zase umožňuje, aby vůbec ta lidská osobnost se mohla sformovat. Myslím, že to je jedna z nejpozoruhodnějších Masarykových myšlenek a bohužel mám dojem, že jí dosud nebylo věnováno dostatek pozornosti.

Nu a pak je tady poslední otázka, která už přesahuje do jisté míry ten rámec, kdy šlo jen o povahu Masarykova myšlení. Jak se klade dnes otázka přítomnosti a zejména budoucnosti Evropy, přičemž Evropa tu musí být chápána integrálně, to jest nejen takzvaný dnešní Západ, ale celá Evropa, to jest, jak to kdysi de Gaulle formuloval, až po Ural. Mám za to, že to je jedna z nejzákladnějších myšlenek nebo jeden z nejzákladnějších problémů, před kterým stojí dnešní Evropané, zejména pak intelektuálové, a že patří k jejich odpovědnosti tuto otázku si co nejvážněji znovu klást a pokoušet se o její co nejpřesnější a také nejefektivnější zodpovězení. Víme všichni, že Evropa je v krizi. V krizi je už dlouho a dnes se dostává do situace, kdy není už jenom v krizi vnitřní, ale v krizi, která by mohla znamenat konec její civilizační, kulturní a vpsledu snad i hospodářské, sociální existence vůbec.

Je třeba tedy si klást otázky, jak máme rozumět minulosti Evropy, co z té minulosti bereme, co naopak odmítáme, protože k minulosti Evropy patří také některé stránky, od nichž sami Evropané se nutně musí distancovat. A ovšem zejména jde o pokusy formulovat takový evropský program, který by mohl obstát v budoucím světě, v němž Evropa už nebude nikdy hrát tu mocenskou roli jako dosud.

Řekl bych, že je tu jakási obdoba té situace starověké, kdy Řecko ovlivnilo příští staletí a tisíciletí, ale samo zahynulo, samo se dostalo na naprostý okraj, na periferii dalšího evropského vývoje. Nebo možná ještě spíše, že jde o analogii rozkladu a rozpadu říše římské, po němž následovalo období, které jen vystupňovalo to zbarbarštění, které provázelo poslední století římské říše a které však bylo zvládnuto v duchu a ve jménu idejí, které Evropu provázely již od těch řeckých počátků a od počátků té římské tradice, která snad měla po jiné stránce právní třeba ten vliv, který je srovnatelný s tím řeckým vlivem duchovním a třeba myšlenkově kulturním.

V této situaci mám dojem, že středoevropané, nebo alespoň někteří středoevropané, možná i někteří východoevropané si dneska uvědomují závažnost tohoto úkolu snad víc než intelektuálové západoevropští. V každém případě mám silný dojem, že právě u nás, možná že to souvisí s tou na začátku

zmiňovanou takzvanou demokratičností českou, že u nás se přinejmenším intelektuálové vědomě, ale možná i ti ostatní, kteří si to tolik v plnosti neuvědomují, že se cítí být Evropany spíše než Čechy nebo Moravany.

Já to považuji za velmi velké pozitivum. Myslím si, že ten nacionalismus, ta linie nebo ta vlna nacionalismu, která prochází Evropou již nějakou dobu a která pravděpodobně přes všechno přibrzdění se bude projevovat v budoucnosti značně mocně také v rámci sovětského impéria, že to není ta pravá budoucnost pro Evropu. A v tomhleto smyslu mám takový dojem, že přes mnohé nedostatky jiné, že máme v tomto ohledu jakýsi předstih, že tedy v zásadě máme předpoklady, objektivní takřkajíc předpoklady, abychom uvažovali o budoucnosti Evropy důkladněji a také s větší energií, s větším zanícením než jiní Evropané.